

OPPONENSI VÉLEMÉNY GERMUSKA PÁL AKADÉMIAI DOKTORI PÁLYÁZATÁRÓL

A szerző jelentős hazai és nemzetközi publikációkat – köztük egy, az Egyesült Államokban kiadott monográfiát – követően egy 600 nagy alakú nyomtatott oldalas könyvvel, valamint az értekezés hat főbb tudományos eredményét szemléletesen kiemelő téziszfüzettel pályázik, vagyis klasszikus akadémiai doktori értekezésről van szó. A szerző már az elején egyértelművé teszi, hogy a magyar hadiipar hanyattatott fejlődését első sorban a korábban nem kutatható levéltári források alapján mutatja be. Ez lehetséges kutatási stratégia, és – mint minden döntésnek – színe és fonákja is van. Előnye az, hogy a nagyközönség és a szakma jó része számára meg nem ismerhető – részben még a mai napig is titkosított - forrásanyagot dolgoz fel. Ezért értelemszerűen maga a leírás is forrás-értékű.

Ugyanakkor – korábbi közleményeitől eltérően – kevésbé támaszkodik az e korszakban keletkezett és az azóta is megjelenő, a korszakot és a témát elemző módon bemutató széles szakirodalomra. Ezért nem mindig egyértelmű, hogy egy-egy megállapítása mennyire és kinek újdonság-értékű. A gazdaság- és a politikatörténet – a tananyagoktól eltérően – alapos elemzésekkel gazdagította az e korról való tudásunkat. Az MTA doktora cím megítélésében pedig jelentős kérdés az, hogy mi a pályázó saját hozzájárulásának értéke, beleértve az ehelyütt némileg hiányolt nemzetközi kitekintést is.

Az ágazat harmincöt évi fejlődését a jelölt hat fejezetre osztott, igen részletes elemzéssel mutatja be. Kiemeli a kül- és belpolitikai hullámvázak és a gazdasági-pénzügyi szempontok gyakori, rendszeres szembekerülését. Ezzel plasztikusan szemlélteti az egyes korszakok döntéshozói előtt tornyosuló dilemmákat. Eközben sajnos nemigen támaszkodik a pályatársak munkáira. Csak példaként jegyzem meg, hogy a források közt egyáltalán nem szerepel a *Közgazdasági Szemle* és számos más szaklap, vagy a témáról jelentős cikkeket közreadó Bródy András, Ránki György vagy Tomka Béla munkássága.

A kifejtés az időbeni egymásutánra épülő leírást követi. Ez lehetséges, de a szerző által nem indokolt módszertani választás, ami a levéltári források egyeduralmához társulva ugyan erősíti a bennfentesség érzését. Másfelől a

távolságtartóbb az ágazati szempontokon túltekintő, árnyaltabb értékelés számára szűk határokat is szab.

A munka egyik központi gondolata annak a – korábban nem ismert – ténynek a bemutatása, hogy a kezdetben egyoldalú mennyiségi szempontokra épített ágazat a 70-es évekre kimondottan *high tech* iparággá vált, jelentős dollárbevételt is generálva. Eközben a magas importhányad és a gyenge hatékonyság korlátozta e potenciál hasznosulását.

A kifejtés előnye, hogy a gazdaságirányítás logikájára és a terület egészének nemzetgazdasági beágyazottságára fókuszál. Ezzel egyértelműen túllép a pusztán adatgyűjtés és dokumentálás divatirányzatán. A szerző kiemeli, hogy már az általa vizsgált legkorábbi időszakban/az ideiglenes, majd a kisgazda többségű kormány idején/ is meghatározóvá vált a szovjet befolyás, amit az általuk elővédnek használt MKP nyomulása egészített ki/22.s.k.o/. Ezt az első korszakot a legyőzöttséget követő, zsákmányszerző jellegű leszerelések és jóvátétel, majd már 1947-től az új szövetségi szerepre felkészítő újra-felfegyverzés jelentette, inga-mozgás szerűen/35. , 49., 57.o/.

A második fejezet 1948-53, a *hadiipar kiépítésének* időszakát taglalja. Ez a tömeghadsereg kiépítése és a háborús készülődés jegyében történt/51.s.k.o/. A fegyverkezés költségigénye kezdettől fogva éles vita tárgya volt és maradt. Az igények és a pénzügyi lehetőségek közt akár háromszoros/sic!/is lehetett az eltérés, például 1950-ben. A koreai háború hatására gyorsított létszám- és beruházás-növelésre került sor, 1951-ben négyszeres értékben.

Az első ötéves terv eltorzulását is kiemeli a szerző, bár ezt a gazdaságtörténeti szakirodalom már korábban feldolgozta. Itt számos ágazati adattal és az egyes döntések hátterének bemutatásával egészíti ki a szerző az ismereteket/82.o./, bár ezeket az előzményeket nem ismerteti. A 94-95.o nem említi, hogy az 1953.júniusi fordulat a moszkvai *novij kursz* leágazása volt, nem autoktón fejlemény/a 202.oldalon helyesen szerepel/.

A pénzügyi feszültség kiéleződése azonban a tervfelemelések idején is visszafogólag hatott/124-5. És 129-30. majd 158-9. és 171.o/. Emellett az ismert okokból rendre előálló fejetlenség e szigorúan ellenőrzött területet sem kerülte el/142-3., 159., 161.o/. Ez a 160 oldalnyi fejezet vélhetőleg némileg túlírt. Sok az

olyan részlet, ami az érdeklődőket leköti, de nem következik belőle semmi a kifejtés egészére, illetve az értekezés végkövetkeztetéseire nézve.

A 3.fejezet 1953-58-at mint az *átállás időszakát tárgyalja*. A Nagy Imre vonal áttörése a hadsereg és a hadiipar erőteljes leépítését hozta, szinte azonnal/205.o/. És persze Rákosi 1955.évi visszatérével mindez megfordult, de azért a közvetlen, részletekbe menő szovjet “útmutatás” fönmaradt/210.s.k.o/. Ugyancsak a szovjet/Varsói Szerződés általi iránymutatás vezetett az 1956-ban - még a forradalom előtt eldöntött- jelentős leépítésekhez is/222.s.k.o/. Ismét döntő szemponttá vált a korlátozott finanszírozhatóság/230.s.k.o/. A hadiipar már 1954-től ismét civil minisztérium felügyelete alá került. Nyögve nyelősen megindult a békés célú átállítás is/244.s.k.o/. A nagypolitika hullámváza ebben az időszakban az ágazatot állandó bizonytalanságban tartotta.

A 4.fejezet témája: talpraállítás –KGST-szakosítással, 1958-68. A minőségi fejlesztés technikai korszerűsítést is igényelt, ami nem volt ingyen: egy új fegyverkezési programot igényelt. Erre a berlini és a kubai válsághoz vezető szovjet kalandor-politika mentén sor is került. Utóbbi valódi háborúra készült, ebből adódó túlzott igényeit az ekkortájt még oly gyenge Kádár rezsimnek is jórészt vissza kellett vernie/298-302.o/.

A szovjet tervek valódi háborús változatokat tartalmaztak/erről a maga idejében az ellenkezőjét állították/. Mindez 1962-63 során védekező, a fejlesztéseket lassító lépéseket követelt/309.o/. A modernizálási törekvéseket a hadiiparban is főképp a gazdaság kiéleződő egyensúlytalansága korlátozta/314-5.o/ az évtized közepén is. Mégis a 60-as évek derekán jött létre a híradástechnika és a műszeripar arányaiban is jelentős export-potenciálja/321-323.o/. Külön alfejezet- a 4.2. számú - taglalja ezért a kettős profilú vállalatok létrehozását.

A kádári konszolidáció előrehaladtával – de abból nem szervesen következően – már 1960-tól új lendületet vet a hadiipari termelés/341.s.k.o/. Különösen a berlini válság után vált gyors üteművé a felfutás/347.o/. Mindazonáltal leszögezhetjük, hogy az e kérdéskörnek szentelt 110 nyomtatott oldal vélhetőleg túlzott részletezettségű. Az itt tárgyaltak jó része szervezési jellegű és nemzetgazdasági jelentősége a maga idejében sem volt nagy.

Fontos – és kevésbé ismert – mozzanat/375.s.k.o/ hogy már 1963-tól jelentőssé vált a KGST szakosítással kialakuló speciális export. Ennek gazdaságossága azonban gyenge maradt. Az 1965-68.évek bemutatása során a mára kimerítőnek mondható elemző forrásanyag feldolgozása elmaradt. A szerző csak az ágazati belső anyagokra épít, amelyek érthetően töredékes és szűk képet adhatnak és adnak csak.

Az 5.fejezet tárgya az 1968-at követő évtized, ami az exportorientált, dinamikus növekedés jegyében telt. Az utókor számára is mellbevágó lehet, hogy az enyhülés és reform csúcs-éveiben – a Varsói Szerződés igényeitől lényegesen elmaradva – a nemzeti jövedelem/NMP 4,5 százalékát fordították hadi célokra ebben az évtizedben/397.o/. Nem kevésbé mellbevágó, hogy a fegyveresek maximált létszáma békeidőben elérte a 180 e főt/400-402.o/, háborús időben a 295 e főt/néha többet is/. A katonák és a pénzügyérek/tervezők vitája ezt az évtizedet is végig kísérte. Békeidő lévén az utóbbiak erőpozíciója érvényesült.

1976-78-ban- az enyhülés csúcspontján – és az afganisztáni inváziót megelőzően – a szovjet hadvezetés igen dinamikus fejlesztési célokat vert keresztül a VSZ politikai testületeit fölhasználva. Ezek teljesítése még jelentős lealkudás mellett is nagy népgazdasági terhet jelentett Magyarországnak/412-3.o/.

Az évtized egyik áttörését a híradás-technika felfutása jelentette/424.s.k.o/. A kereslet nagy, az ár viszont nyomott volt/431-2.o/. Nyereségesnek bizonyult viszont az 1967 után meglóduló harmadik világbeli kivitel/438., 457.o/. A haditechnikai kivitelben a híradás-technika a 70-es évek második felére 70%-os részarányt ért el/458.o/. Érdekes- bár vitatható- eredmény, hogy a hadiipari termelés nyereségessége korabeli árakon számolva meghaladta a polgári termelését/474.o/. Hasonlóképpen érdekes eredmény, ahogy a szerző bemutatja/505-507.o/, hogy a haditermelésben egyre inkább a gazdasági mérlegelés vált meghatározóvá, különösen a 70-es/80-as évek fordulójára.

A 6.fejezet a *Magyar kézbe magyar fegyvert?* címet viseli. A korábbiak harmadára-negyedére szabott terjedelem a korábban bemutatott szakaszolás szerint vizsgálja az önerőre támaszkodás és a nemzetközi szakosodás és kereskedelem változó kölcsönviszonyát. Az időről-időre nekilendülő katonai fejlesztés a nemzetgazdaság kiszípolozására és a külső egyensúly rendszeres megbomlására vezetett mindhárom béke-évtizedben. A szerző a termelő

kapacitások oda-vissza alakításából és a beruházások kirívó hullámlásából adódó hatékonysági veszteségeket joggal állítja értékelése középpontjába.

Az ágazat számára az igazi áttörést a 70-es évtized hozta, K+F igényes fejlesztésekkel és a belső felhasználást kétszeresen meghaladó, jórészt a VSZ-en kívülre irányuló kivitellel/544.o/. Mindazonáltal ez a fejezet inkább technikai összegzés, semmint az új kutatási eredmények szintetizáló, s ezzel azokat új szinten, a versengő értelmezéseket cáfoló valódi tudományos zárszó.

Germuska Pál munkája – a bírálatomban kifejtett fenntartások mellett is – igen alapos és sok későbbi történész számára is forrásértékű kötet. A kifejtés gyengeségei és időnként extenzív volta ellenére fontos hozzájárulás a magyar gazdaságtörténet, a hadtudomány és a nemzetközi tanulmányok szempontjából egyaránt. Tartalmi és formai szempontból egyaránt megfelel az MTA doktora cím követelményeinek, ezért annak odaítélését e pályamű alapján jó szívvel ajánlom a bírálóbizottságnak és a Doktori Tanácsnak egyaránt.

Budapest, 2018.május 2.

Csaba László

az MTA rendes tagja